

Pierre Broué

Revolutionären och filosofen*

Detta är *kapitel 55* från Broués *Trotskij – En biografi* (Carlssons 2011). För recensioner, rättelser, kommentarer m m som rör boken, se [Trotskij – En biografi. Recensioner, debatt, kompletterande material](#).

Filosofen i kapitelrubriken syftar på amerikanen John Dewey** som var en av dem som tog initiativ till och organiserade den kommission som undersökte de anklagelser som under de två första Moskvarättegångarna riktades mot Trotskij.

Kapitlet handlar om Deweykommissionens arbete, bl a om de förhör med Trotskij som genomfördes i Coyoacán, Mexiko, under april 1937.

I denna digitala version har undertecknad bearbetat noterna och lagt till hänvisningar till nätbaserade källor när sådana finns – dessa tillägg anges inom []. Dessutom har allra sist tillfogats **Lästips**.

På Marxistarkivet finns fler utdrag ur Broués Trotskij-biografi:

Kapitel 25: [Partiet utan Lenin](#)

Kapitel 35: [Den bolsjevik-leninistiska fraktionen](#)

Kapitel 53: [Vägen ner i infernot](#)

Kapitel 57: [Den spanska anti-modellen](#)

Martin F

I början av 1930-talet fanns antagligen inget som tydde på att namnen Leo Trotskij och John Dewey en dag skulle förknippas med varandra för eftervärlden.

Dewey var född 1859 och därmed 20 år äldre än Trotskij, och en av sin tids största filosofer och pedagoger, vars inflytande sträckte sig långt utanför USA:s gränser, bland annat till Kina där han varit bosatt, och Sovjetunionen, där hans pedagogiska metoder hade många efterföljare. Han hade först varit lärare vid universitetet i Michigan, därefter i Chicago, mellan 1905 och 1929 hade han undervisat vid Columbia University i New York och utövat ett stort inflytande på flera generationer intellektuella. Samma år som Trotskij utvisades från Sovjetunionen gick han i pension.

Dewey, som först varit lärjunge till Hegel, hade senare starkt påverkats av Darwin och hade utifrån dessa båda förebilder utvecklat sin ”instrumentalistiska” syn på tänkandet som en organisk verksamhet av anpassning och överlevnad, som trätt i kraft för att ta över när instinkter och sedvänjor inte räcker till, och verifieras i och genom praktiken. I centrum för hans synsätt stod begreppet ”kreativ intelligens”, som syftade till att omvandla livsbetingelserna.

Hans filosofiska synsätt hade varit bestämmande för hans syn på utbildning och politik, han var ”liberal” i amerikansk mening, det vill säga en genuin demokrat med starka sympatier för socialismen. Han stod långt från Trotskij, men hade genom sitt engagemang för frihet och demokratiska principer vid 77 års ålder 1936, förmåtts att ställa sig i spetsen för Försvars-

* De viktigaste arbetena utgörs av protokollen från undersökningskommissionens sammanträden i Coyoacán, *The Case of Leon Trotsky*, New York, 1937, samt dess slutrapport *Not Guilty*, New York, 1938. [Båda finns i svensk översättning: *Fallet Leo Trotskij och Icke skyldig. Deweykommissionens slutrapport...* – inga sidhänvisningar görs till dessa nedan]

** Om Dewey, se https://sv.wikipedia.org/wiki/John_Dewey

kommittén för Trotskij (ACDLT) och att 1937 leda undersökningskommissionen om Moskvarättegångarna.

Efter återkomsten från Mexiko skrev han till sin vän Max Eastman att mötet med Trotskij varit ”den mest storartade intellektuella erfarenheten i mitt liv”.¹

* * *

Sedan 1917 åtnjöt Trotskij högt anseende bland amerikanska intellektuella. För dem förkroppsligade han, som Thomas Ray Poole påpekat, ”den romantiska föreningen mellan teoretiker och handlingsmänniska” och ”den gnistrande begåvning som kunde leda en segerrik armé”.² Det var därför inte förvånande att försvarskommittén, som i oktober 1936 bildats av fyra liberaler – bland dem Dewey – och två socialistledare, hade mött sådant gensvar bland välkända journalister, författare och publicister.

Hur kom det sig att Dewey, som ju trots allt var en gammal man, bestämde sig för att ge sig in i denna strid och till att börja med bege sig till Coyoacán för att höra den landsflyktige? Vi vet att James P Cannon och George Novack gått in för att övertyga honom och att det sannolikt var Sydney Hook som besegrat hans sista invändningar.³ Men det var förmodligen det enorma trycket från det amerikanska kommunistpartiet och dess följeslagare för att hindra honom från att engagera sig, som fick Dewey att klart inse vad som stod på spel och gjorde att han bestämde sig för att personligen leda striden.⁴

Mötet mellan Dewey och Trotskij var närmast en underordnad fråga. När Dewey reste till Mexiko hade han förvisso bestämt sig för att ta sig an försvaret av Trotskij, men framför allt handlade det för honom om något långt utöver den landsflyktiges person; i första hand försvarade han sina egna principer. Han försvarade sin liberala övertygelse mot stalinismen som han likställde med fascism. Till skillnad från Trotskij betraktade han inte stalinismen som någon grotesk missbildning av bolsjevismen, han såg den i stället som dess naturliga fortsättning. Trotskij förstod att denne gamle herre, som egentligen var hans motståndare, kunde bidra med sin ställning, sin integritet och principfasthet och att det var möjligt att följa honom en bit på vägen för att rikta ett förintande slag mot Stalin och den konstruktion som Moskvarättegångarna utgjorde.

* * *

Den andra Moskvarättegången inleddes strax efter Trotskij's ankomst till Mexiko. I de anklagades bås fanns två av dem som klarast tagit avstånd från honom och som sannolikt aldrig ångrat detta, Radek och Pjatakov, men också en gammal vän som aldrig brutit med honom och där vi inte känner till på vilka vägar han, bruten, hamnat på de anklagades bänk – den oförvägne Nikolaj Muralov.

Än en gång skulle man få se anklagelser och självanklagelser hopas, där Trotskij utpekades för att ha organiserat terrorism, sabotage, spioneri och landsförräderi.⁵ De anklagade framställdes, och framställde sig själva, som medlemmar av ”ett reservcentrum” underställt Trotskij. Denne anklagades för att ha underhandlat med nazistledarna i syfte att provocera

¹ Dewey till Eastman, citerad av Alan Wald, ”La commission Dewey quarante ans après”, *Cahiers Léon Trotsky*, nr 3, juli-september 1979, s. 43. [[Minnen av John Dewey-kommissionen: Fyrtio år efteråt](#)]

² T R Poole, ”Counter-Trials”. *Leon Trotsky on Soviet Purge Trials*, avhandling University of Massachusetts, 1974, del I, s. 218. [Se Gérard Roche: [En mästertlig avhandling: Counter-Trial av Thomas R Poole](#)]

³ *Ibidem*, s. 302-303.

⁴ Sidney Hook, citerad av Wald, *a.a.* s. 47.

⁵ *Le procès du "Centre antisoviétique" terroriste*, Moskva, 1937. [[Protokoll från 1937 års Moskva-rättegång](#). ”Processen mot det sovjetfientliga, trotskistiska centrum” – ”Fullständigt stenografiskt referat”]

fram ett krig för att kunna ta makten: ”Fascistagenten” hade ägnat sig åt spioneri och det var på hans order som Muralov planerat ett – visserligen misslyckat – attentat mot Molotov.⁶

Pjatakov var en av de båda huvudfigurerna i rättegången. Han hade varit en av de ledande revolutionärerna – han omnämns i Lenins testamente – men hade brutit med Trotskij mycket tidigt, redan 1928, och sedan fördjupat sig i tekniska arbeten. Hans namn hade aldrig nämnts i samband med blocket, eller uppkomsten av den ena eller andra oppositionen, eller ens någon tillfällig missnöjesyttring. Inför domstolen förklarade han att han sedan 1931 känt till kontakterna mellan Sedov och Ivan Smirnov och att han själv i Berlin träffat Sedov genom Smirnovs förmedling.⁷ Enligt vad han uppgav under förhöret hade han 1935 farit till Berlin för att försöka komma i kontakt med Trotskij. Han hävdade att han, försedd med tyskt pass, åkt till Norge med flyg där han hade träffat honom i en av Oslos förorter. Trotskij skulle då ha omnämnt sina kontakter med nazistledarna, bland annat Rudolf Hess, och sina planer på att stycka upp Sovjetunionen i händelse av krig.⁸

Den andre huvudanklagade, Karl Radek, var mycket talför och stundtals provokativ. I sina tjänstvilliga bekännelser pekade han ut personer, som skulle bli arresterade – om det inte redan var fallet. Han hävdade att han fått – men ”olyckligtvis” inte sparat – tre brev från Trotskij där denne ”beordrat terrorism”⁹, bekräftade åklagarsidans teser från den första rättegången och uppgav sig ha varit informerad om planerna på att mörda Kirov. I Moskva ryktades det att han arresterats för sina artiklar om Spanien och vad han skrivit till försvar för revolutionen där, samtidigt som Stalin var på väg att godkänna noninterventions-politiken.¹⁰

Andra erkände att de utfört sabotage i gruvor, av järnvägslinjer och kemisk industri. En del anklagade sig själva för att ha arbetat för ochranan och flera försökte visa att de haft kontakter med olika underrättelsetjänster.

En del oförutsedda saker inträffade dock. Pjatakov protesterade mot detaljer i anklagelserna.¹¹ Radek hade en segerrik duell med åklagaren då han, ganska fräckt, påminde om att alla bekännelser vilade på hans eget och Pjatakovs vittnesmål.¹² Vi är inte klara över syftet med vad som kan ha handlat om ren utpressning. Ty medan Pjatakov dömdes till döden och nästan omedelbart arkebuserades räddade Radek skinnet för tillfället.

Den andra Moskvarättegången syftade till att täppa till ”hålen” i den första, att stötta bristerna i åklagarsidans konstruktion – det Trotskij kallade ”Stalins hopkok” – men var inte mer underbyggd eller bättre förberedd. Luckorna i GPU:s underrättelser gjorde att man tvingade de åtalade att erkänna fysiskt omöjliga sammanträffanden. Till exempel kunde Trotskij inte ha träffat den sovjetiske journalisten Vladimir Romm i Bois de Boulogne i Paris eftersom han vid denna tidpunkt befann sig i Saint-Palais. Än mer allvarligt var att Pjatakovs flygtur till Norge varit fysiskt omöjlig. Det var inte 30 minuters resa mellan Trotskijs bostad – där Pjatakov påstod sig ha träffat honom – och på flygplatsen i Oslo och på Kjeller – en militär flygplats nära Lilleström – hade inga plan landat under denna snöperiod! * Efter att ha

⁶ *Ibidem*, Muralovs ”bekännelse”, s. 230-235.

⁷ *Ibidem*, s. 22-24, 27, 30, 38, 39, etc.

⁸ *Ibidem*, Pjatakovs ”bekännelse”, s. 64-69.

⁹ *Ibidem*, Radeks ”bekännelse”, s. 113.

¹⁰ Radeks artikel i *Izvestija*, 5 augusti 1936, under rubriken ”Krigsanstiftarna förbereder en intervention mot den spanska republiken” var i själva verket en kritik av den stalinistiska politiken.

¹¹ *Ibidem*, Pjatakovs ”bekännelse”, s. 70-71.

¹² *Ibidem*, Radeks ”bekännelse”, s. 565.

* Här har Broué rört till geografin. I själva verket fanns vid den aktuella tidpunkten *inte* två flygplatser, utan bara en: *Kjeller* som var Oslos flygplats. Denna ersattes sommaren 1939 av *Fornebu*, som 1998 i sin tur ersattes av *Gardemoen*, varvid *Kjeller* omvandlades till militärflygfält och är så fortfarande. MF

försökt rädda hans vittnesmål med hjälp av andra ”vittnesutsagor” återstod det bara för Stalin att avrätta Pjatakov, precis som Trotskij förutspått.

Denne började bli lätt otålig över att Deweys beslut dröjde, hans ”tvekan inför att kliva ner från filosofins höjder till de juridiska komplotternas sankmarker”.¹³ Själv förklarade han sig villig att utlämnas till Sovjetunionen om en opartisk undersökningskommission kom fram till att han var skyldig.¹⁴ Han blev också irriterad över att det tog så lång tid för kommissionen att bli klar för arbete och det sätt på vilket den uttryckte sina syften. Han var skeptisk till kommissionens tal om ”de grundläggande principerna om sanning och rättvisa” och att ”moraliskt, socialt och politiskt kaos och tillbakagång blir enda resultatet om de offras”. Han såg det som ”en formalistisk syn på moral och politik” och kritiserade sina amerikanska kamrater för att stå på samma sida som deras liberale bundsförvant.¹⁵

Men när undersökningskommissionen kommit igång uppmanade Trotskij sina kamrater runt om i världen att underordna sig kommissionen, som han nu såg som det verkliga centret i kampen mot Moskvarättegångarna.¹⁶

Kommissionens sammansättning innebar dock bara en halv seger. Professor Deweys person, hans anseende världen över och den aktning och respekt han åtnjöt som vetenskapsman var en avsevärd tillgång. Men Trotskij:s vänner hade velat få med andra högt ansedda personer, men råkat ut för en del mindre angenäma nej, bland annat från historikerna Charles A Beard och Carl Becker, som ansåg det vara omöjligt med ”bevisning i negativ form”, det vill säga slå fast att olika händelser inte ägt rum.¹⁷ Sådana personers närvaro, i synnerhet som de hade lång erfarenhet av teknisk granskning av dokument, hade utgjort ett värdefullt bidrag. Moraliskt var ändå Deweys uppbackning tillräcklig för att styrka kommissionens auktoritet.

Dess första uppgift bestod i att bege sig till Coyoacán för att erhålla Trotskij:s vittnesmål och underkasta honom ett korsförhör. I detta syfte bildades en ”preliminär kommission” ur en kärna i den egentliga kommissionen: Förutom Dewey ingick sekreteraren Suzanne LaFollette, en liberal journalist, och Ben Stolberg, också journalist och specialist på arbetarrörelsen. Carlo Tresca, italiensk anarkist och ansedd förkämpe för mänskliga rättigheter, var ursprungligen också utsedd men avstod från resan, eftersom han inte var säker på att myndigheterna i USA skulle släppa in honom igen om han lämnade landet. I sista stund knöt kommissionen till sig en annan journalist, som kände till Mexiko väl eftersom han bott där under Första världskriget: Carleton Beals hade tillhört de nordamerikaner som hållit sig undan inkallelseordern, så kallade *slackers*, och hade i början av 1920-talet tillhört kommunistpartiets pionjärer i detta land. I Mexiko väntades Otto Rühle, tidigare socialdemokratisk riksdagsledamot i Tyskland och därefter ledare för kommunistpartiet och det vänsterkommunistiska KAPD, ansluta sig till arbetet.

Kommissionen omgav sig med ett stort antal medarbetare. Som advokat anlätades John F Finerty, som tidigare hade försvarat Sacco och Vanzetti. Vidare ingick amerikanska intellektuella som den oerhört talangfulle journalisten Herbert Solow, John McDonald och hans hustru konstnären Dorothy Eisner, författaren James T Farrell, sekreteraren och stenografen Albert Glotzer från Chicago samt medlemmar av försvarskommittén som George Novack och

¹³ Trotskij till S LaFollette, 15 mars 1937, *Trotskijarkiven*, 8513, *Œuvres*, 3, s. 88.

¹⁴ Tal för mötet i New York, 9 februari 1937, *Trotskijarkiven*, T 4090

¹⁵ Trotskij till Solow (24 februari 1937), *Trotskijarkiven*, 10477. Där görs en detaljerad kritik av förslaget till upprättande av undersökningskommissionen (*Trotskijarkiven* 15848) ur denna synpunkt. Se även Trotskij till Novack, 9 mars 1937, *Trotskijarkiven*, 9428, och brev till de amerikanska trotskisterna, 17 mars 1937, *Trotskijarkiven*, 7306.

¹⁶ Trotskij till Nelz, 1 februari 1937, *Trotskijarkiven*, 8513, *Œuvres*, 12, s. 333-334.

¹⁷ Broué, ”L’Histoire et la Vie”, (Charles Beard och undersökningen om Moskvarättegångarna), *Cahiers Léon Trotsky*, nr 19, september 1984, s. 68-77.

Pearl Kluger. Från USA kom också Trotskijns advokat Albert Goldman, även han från Chicago. Den 2 april 1937 steg Dewey och en liten grupp medarbetare på tåget ”Sunshine Special” till Mexiko, där redan tekniskt manskap fanns på plats. De anlände den 6 april.¹⁸

Dewey träffade inte Trotskij vid ankomsten. Han ansåg att en personlig kontakt innan förhandlingarna startat skulle vara oklokt. Däremot träffade han pressen, som livligt intresserade sig för hans ankomst, och hade långa arbetsmöten med Goldman, som intygade att Trotskij var helt överens om kommissionens sätt att sköta själva förhandlingarna. Dewey och Trotskij skulle inte träffas förrän förhandlingarna avslutats. Det skedde hemma hos en amerikanska, som var gift med Robert Latham George och svärmor till Charles R Walker, medlem av försvarskommittén och ansvarig för kontakterna med pressen.¹⁹

Sammanträdena ägde rum mellan den 10 och 17 april i det hus Trotskij bodde i på Avenida de Londres, totalt handlade det om 13 sammanträden under sex och en halv dagar. Inför en mycket begränsad publik – några dussin journalister och ett fåtal inbjudna – inledde kommissionen vittnesförhöret med Trotskij. Han assisterades av sin advokat Albert Goldman, som hade en viktig roll eftersom även han ställde frågor. Bredvid honom satt Natalja Ivanovna och även Jan Fraenkel och Jean van Heijenoort, de båda sekreterare som hade till uppgift att ta fram dokument, tjeckoslovakerna var dessutom kallad som vittne. Allt som sades nedtecknades av Albert Glotzer. Det är han, citerad av Alan Wald, som skildrat stämningen under dessa historiska förhör:

Jag hade lämnat det trista mars-april-vädret i Chicago och kommit till det soliga Mexiko som tycktes ställa sig till förfogande för förhöret. Vi kände ett slags glädje över att vara där, alla närvarande kände verkligen den historiska betydelsen av dessa förhör. De bland oss som var politiskt medvetna fylldes av glädje över denna möjlighet för Trotskij att vederlägga trovärdigheten i anklagelserna i Moskva. De av oss som varit engagerade i denna kampanj redan före Mexiko visste att L D T, precis som Sankt-Göran, skulle förgöra den stalinistiska draken och dess upphovsman. Det var därför vi tyckte oss uppleva ett stort ögonblick.²⁰

När det första sammanträdet startade, lördagen den 10 april, gjorde John Dewey ett kort och anmärkningsvärt inlägg. Efter att ha påmint om att kommissionen, precis som miljoner arbetare, trodde att ingen kunde dömas utan att ha fått möjlighet att försvara sig, kom han med en hyllning till Mexikos regering, vars ”vida tolkning av betydelsen av politisk demokrati” möjliggjort denna granskning.²¹ Han avslutade med ett kort och starkt klarläggande:

Jag har ägnat mitt liv åt arbete med utbildningsfrågor, som jag sett som ett medel för att sprida ljus i samhällets intresse. Att jag slutligen accepterat den ansvarspost jag i dag har beror på att jag insett att jag inte skulle ha varit trogen mitt livsverk om jag handlat annorlunda ...²²

Arbetet började sedan med att de två advokaterna, hans egen och kommissionens, korsförhörd Trotskij. Medlemmarna av domstolen följde oerhört uppmärksamt den landsflyktiges slutanförande, vid det trettonde sammanträdet, som framfördes på engelska. Frågorna handlade om anklagelserna i Moskva, vad han gjort och sagt, hans politiska idéer, Sovjetunionens historia och oppositionens inställning, Trotskijns korrespondens och de besök han haft. Samtidigt tog kommissionen emot den dokumentation Trotskij lade fram för att understödja sina svar, det var vittnesmål från hela världen som oftast samlats in av Sedov. Det var olika dokument ur den landsflyktiges eget arkiv, som kopierats och översatts. En imponerande dossier, inte bara i den meningen att den vederlade anklagelserna i Moskva utan också angående

¹⁸ Wald, *a.a.* s. 47-52.

¹⁹ *Ibidem*, s. 53.

²⁰ *Ibidem*, s. 50.

²¹ *The Case of Leon Trotsky*, s. 12. [*Fallet Leo Trotskij*]

²² *Ibidem*, s. 5.

Sovjetunionens historia och till exempel den påstådda fiendskapen mellan Lenin och Trotskij. De vittnesmål som Alan Wald citerar i sin anmärkningsvärda studie visar emellertid att de närvarande framför allt imponerades av Trotskij själv, hans förmåga att formulera sig även på ett språk som han inte behärskade till fullo, hans övertygelse, hans förmåga att övertyga och bedåra, hans stridslustnad och tillmötesgående. Den 15 april sade Dewey:

I går var den intressantaste dagen hittills. Begrepp som ”sanning, rättvisa, humanism” och alla övriga skäl till att komma hit hamnar i skymundan inför det överväldigande intresse som åstadkoms av denne man och vad han har att säga.²³

Författaren James T Farrell skrev följande till en av dem han stod i brevkontakt med:

För varje mänsklig varelse i stånd att tänka själv och som inte behöver få sin uppfattning dikterad av personer på tusentals kilometers avstånd, på andra sidan oceanen, har Trotskij fullständigt raserat de makabra fablerna i Moskvarättegångarna. Han har lagt fram dokument som borde leda till mer än rimliga tvivel. Han har byggt upp sin sak logiskt och fastän han svarat på frågor nästan sex timmar varje dag sedan i lördags utgör hans vittnesmål ett makalöst logiskt monument.²⁴

Ett allvarligt intermezzo inträffade under förhören med den amerikanske kommissionsmedlemmen Carleton Beals. Efter en märklig fråga, då den var tämligen taktlös, om var Trotskij's arkiv fanns – en fråga som bara kunde intressera tjuvar – hänvisade denne journalist till sina egna erfarenheter från Mexiko och hävdade att Trotskij själv 1919 hade givit Borodin, Kominterns utsände där, i uppdrag att ägna sig åt omstörtande verksamhet mot den dåvarande mexikanska regeringen.²⁵ Trotskij reagerade omedelbart: En sådan fråga var meningslös om man inte var ute efter att sätta hans uppehållstillstånd i Mexiko på spel genom att ”avslöja” att han i sin ansökan dolt att han tidigare ägnat sig åt omstörtande verksamhet.²⁶ Kommissionen fördömde enhälligt Beals agerande. Denne avgick då och ägnade sig sedan åt att i den kommunistiska pressen och i kommunistpartiet närstående tidningar publicera polemiska artiklar mot Trotskij och vad han betecknade som dennes ”kumpaner” i kommissionen.²⁷

Förhören i Coyoacán. Kring bordet sitter (medsols): Jean van Heijenoort, Trotskij, Jan Frankel (bakom honom Natalja Sedova), Otto Rühle, Carleton Beals, John Dewey, Suzanne LaFollette, Benjamin Stolberg, John Finerty, Albert Glotzer, Albert Goldman. Kvinnan längst till höger, med ett stort ritblock i handen, är konstnären Dorothy Eisner, som tecknade flera bilder med motiv från förhören.

²³ Wald, *a.a.*, s. 55.

²⁴ Citat *ibidem*.

²⁵ *The Case ...*, s. 412. [Fallet Leo Trotskij, s. 307]

²⁶ *Ibidem*, s. 415-416. [Fallet Leo Trotskij, s. 309]

²⁷ *Ibidem*, s. 417-418. Beals skriver i *Saturday Evening Post*, 12 juni 1937, en artikel som sedan också publiceras i mexikanska *Futuro*, CTM:s och V Lombardo Toledanos tidskrift.

Vi känner till resultatet av den preliminära kommissionens arbete i Coyoacán: Den visade att Vysjinskijs och Moskvadomstolens påståenden var ohållbara på flera avgörande punkter och att åklagarsidans argumentation inte höll ihop.

Trotsky kunde definitivt visa att Sedov inte hade kunnat befinna sig i Köpenhamn vid den tidpunkt Holzman påstod att han följt honom till Trotsky; han visade samtidigt att Holzman inte ens varit i Köpenhamn och att han därför inte kunnat träffa Trotsky där och få order om terroristhandlingar. Att hotell Bristol rivits 1917 – Holzman uppgav sig ha träffat Sedov där – utgjorde bara ett groteskt inslag i en söndersmulad anklagelseakt.

Med stöd inte bara av vittnesmål utan också genom officiella dokument från de franska myndigheterna kunde Trotsky på samma sätt visa att han omöjligen kunnat befinna sig i Bois de Boulogne i Paris, där bekännelserna i Moskva gjorde gällande att han träffat den sovjetiske journalisten Romm. På samma gång försvann också de berömda ”anvisningarna om terrorism”, som han då skulle ha överlämnat för vidarebefordran till Radek.

Slutligen tillintetgjordes också uppgifterna om Pjatakovs flygtur från Berlin till Oslo i december 1935 genom att han kunde visa att dennes bekännelse var uppdikad i alla avseenden och inte, trots försöken att lappa ihop den, hade klarat några som helst kritiska frågor. När uppgifterna om flygresan vederlagts innebar det förstås också att det som utgjort huvudbevis vid den andra Moskvarättegången rasade samman; att Trotsky i förtroende skulle ha talat om kontakter med Rudolf Hess eller att nazisterna arrangerat Pjatakovs resa.

Förhören i Coyoacán, och att den ena efter den andra av anklagelserna under Moskvarättegångarna krossades, visade dessutom att det gick att bevisa vad som inte hänt; det som historikerna Charles Beard och Carl Becker betecknat som ”omöjligt”. Förhören framhävde på ett ovedersägligt sätt att Trotsky, hans son eller de gammelbolsjeviker som stått inför rätta och blivit dömda, varken direkt eller indirekt legat bakom mord, terroristhandlingar, spioneri, sabotage eller högförräderi och att de så kallade vittnesmålen och bekännelserna på denna punkt varit falska, påhittade, medvetna förfalskningar och frampressade genom våld och hot. Det var ett betydande resultat, som det tog lång tid för opinionen i väst att acceptera. Thomas Ray Poole har klart visat hur pressen i USA hade undanhållit sanningen om kommissionens arbete och behandlat det med ironi ända tills boken *The Case of Leon Trotsky* (Fallet Leo Trotsky) på 600 sidor publicerades i augusti 1937 och gjorde belackarna svarslösa.

Arbetet gav prov på en fascinerande idédebatt. Exempelvis dessa reflektioner där Trotsky, efter en fråga från Ben Stolberg, gör ett slags bokslut över revolutionen som ligger långt från idylliska föreställningar om det klasslösa samhället:

Hittills har inte mänskligheten lyckats förklara sin historia förståndsmässigt. Det är ett faktum. Vi människor har inte lyckats förklara vår kropp och själ på ett förståndsmässigt sätt. Förvisso försöker psykoanalysen lära oss att bringa vår kropp och själ i samklang, men än så länge utan särskilt stor framgång. Men frågan är inte om vi kan skapa ett absolut perfekt samhälle. För mig är frågan om vi kan göra stora framsteg. Inte att förklara bort vår historias egenart, ty efter varje stort steg framåt tar mänskligheten en liten omväg, till och med stora steg bakåt. Jag beklagar det mycket, men felet är inte mitt. (*Skratt*) Efter revolutionen, efter världsrevolutionen, är det möjligt att mänskligheten kommer att bli trött. Bland vissa, en del av dem, kan det uppstå en ny religion och så vidare. Men jag är övertygad om att det i det stora hela skulle vara ett mycket stort steg framåt, som den franska revolutionen. Även om den slutade med bourbonernas seger, analyserar alla denna seger som en konsekvens av spridningen av franska revolutionens lärdomar.

Han undvek inte frågan om en urartning var oundviklig. Dewey ställde frågan om det fanns några skäl att tro att det skulle gå att undvika att proletariats diktatur urartade till ”sekretariatets diktatur”. Trotskijs svarade:

Det är en mycket bra formulering. På det måste jag svara att till och med den sekretariatets diktatur som i dag existerar i Ryssland är ett mycket viktigt framsteg jämfört med tsarens diktatur. Det är det första... För det andra, just på grund av att sekretariatets diktatur beror på landets efterblivenhet och isolering, så blir svaret att de mer civiliserade och inte isolerade länderna kommer att få en mycket mer sund och demokratisk diktatur och under en kortare period.²⁸

Flera gånger återkom han till frågan om ”enhetspartiet” och kommunistpartiets maktmonopol i Sovjetunionen. Han slog fast att det ursprungligen bara rört sig om en ”åtgärd under krig” och att den regim han ville upprätta genom en politisk revolution skulle tillåta flera partier och beroende på omständigheterna och när regimen uppnått en hög stabilitet, inte alls uteslöt ett prokapitalistiskt parti.

Den preliminära kommissionens arbete var den mest spektakulära delen av undersökningskommissionens insats. Det handlade ändå bara om en del och även andra sammanträden och förhör följde.

Under dess beskydd, och i samarbete med den franska kommittén, organiserades en ny domstolsförhandling i Paris mellan den 2 maj och den 22 juni 1937 under ledning av den italienske socialisten Modigliani. Den registrerade Lev Sedovs viktiga vittnesmål och även paret Pfemfert samt Bauer vittnade. De hade varit lierade med Sedov 1932, vid en tidpunkt då han enligt Moskva skulle ha rest till Köpenhamn. Även Victor Serge hördes liksom Davtjan – även kallad Tarov – en annan tidigare deporterad, som flytt från Sovjetunionen 1935.²⁹

Några dagar senare organiserades en ny underkommission i New York av Suzanne LaFollette, Stolberg, Alfred Rosmer, Wendelin Thomas – tidigare riksdagsledamot för det tyska kommunistpartiet, och Carlo Tresca. Den hörde personer bosatta i USA och som vid olika tillfällen besökt Trotskij i exilen, bland annat A J Muste, Max Shachtman, Herbert Solow, Harold R Isaacs och flera andra.³⁰

Nu tog försvarskommitténs och undersökningskommissionens outtröttliga sekreterare, Suzanne LaFollette itu med ett Herkulesarbete. Efter ett blixtpbesök i Europa för att komplettera dokumenten utförde hon nästan helt själv – trots protester från Pearl Kluger och Solow, som kände sig utslutna från avslutningsfasen – allt som handlade om förberedelser, klassificering, kontroller, jämförelser med anklagelseakterna och slutledningar. Och hon gjorde det med beundransvärd noggrannhet och ett resultat som inte gick att ifrågasätta. Detta arbete pågick i juli och augusti 1937.

Kommissionens plenarsammanträden kunde ta vid i september. Nu hade den fått sitt slutgiltiga utseende. Vid sidan av medlemmarna av den preliminära kommissionen – Dewey, Stolberg och Suzanne LaFollette – ingick nu Tresca, Wendelin Thomas och Rosmer, liberalerna E A Ross och John Chamberlain samt, sedan general Villareal tackat nej av personliga skäl, den ende mexikanske medlemmen, Francisco Zamora. Trotskij och hans medarbetare i Coyoacán och Sedov i Paris hade sedan i april fortsatt att leta upp dokument och nya vittnen och kommit med kommentarer i en fyllig brevväxling med vännerna i New York och med Suzanne LaFollette.

Den 21 september presenterade hon slutligen inför kommissionen de slutsatser som skulle antas efter en lång diskussion. De tjänade som bas för slutrapporten som Dewey, Suzanne LaFollette och Ben Stolberg fick i uppdrag att färdigställa.

²⁸ *The Case...*, s. 436-437. [*Fallet Leo Trotskij*, s. 325]

²⁹ G Roche, ”Défense et contre-enquête en France”, *Cahiers Léon Trotsky*, nr 3, juli-september, 1979, s. 61-98.

³⁰ Poole, *a.a.* II, s. 506.

Under Deweykommissionens arbete. Från vänster: Jean van Heijenoort, Albert Goldman, Trotskij, Natalja och Jan Fraenkel.

Deweykommissionens mödor hade redan burit frukt. Sommaren 1937 tog en grupp unga intellektuella, som stått nära kommunistpartiet men påverkats av försvarskommitténs arbete och undersökningskommissionen, kring Philip Rahv, Dwight MacDonald och några andra, över tidskriften *Partisan Review* för att göra den till en av kommunistpartiet oberoende marxistisk tidskrift.³¹

Den politiska atmosfären i USA hade för övrigt blivit annorlunda efter publiceringen av dels *The Case of Leon Trotsky*, dels två särskilt övertygande och betydelsefulla artiklar i liberala tidningar om denna bok: En av den berömde litteraturkritikern och författaren Edmund Wilson i veckotidningen *The Nation*³², men framför allt den som den förre kommunistledaren Bertram D Wolfe fick publicerad i *The New Republic*.³³ Effekten av Wolfes artikel blev så mycket större som han 1936 hade satt tilltro till bekännelserna vid den första Moskvarättegången. Oavsett sina meningsskiljaktigheter med Trotskij, erkände han nu efter en genomläsning av rapporten om förhören i Coyoacán att han misstagit sig grovt och att det var Trotskij som haft rätt.

Trots den uppenbara illviljan från stora delar av världspressen var vägen nu öppen för att kommissionens slutsatser skulle vinna brett gehör.

Domslutet ”icke skyldig” – om man kan använda denna term i sammanhanget – avkunnades den 12 december och tillkännagavs vid ett stort möte i New York. I slutsatserna gjordes en minutiös genomgång av påståendena och anklagelserna i Moskva. Alla orimligheter drogs fram och rättegångarna som helhet betecknades som falsarier.

³¹ G Roche, *Partisan Review*, ”revue partisane”, *Cahiers Léon Trotsky*, nr 19, september 1984.

³² Edmund Wilson, ”Staline, Trotsky et Willi Schlamm”, *The Nation*, 11 december 1937.

³³ Bertram D Wolfe, ”Defense of Trotsky”, *The New Republic*, 24 november 1937. [Sv. övers. ingår i samlingen [Bertram D Wolfe om Moskvarättegångarna](#)]

Men ”Moskvarättegångarna” var inte avslutade efter detta. Vid sammanträden bakom lyckta dörrar – där man kan misstänka att de åtalade inte erkänt – eliminerades Röda arméns främsta officerare som Tuchatjevskij och Jakir, de georgiska kommunisterna kring Mdivani och gamla aktivister som den tidigare sekreteraren för sovjeternas allunionella centrala exekutivkommitté, georgiern A S Jenukidze.

En tredje offentlig rättegång ägde rum i mars 1938. Denna gång ställdes ledare för ”högern”, som Bucharin och Rykov, inför rätta tillsammans med den tidigare GPU-chefen Jagoda och en del av hans medarbetare, samt flera ur läkarstaben i Kreml och Trotskijs gamle vän Christian G Rakovskij, förvandlad till en skugga av sig själv. Misslyckandet var kanske än tydligare denna gång. Under en halv dag tog Krestinskij tillbaka sin bekännelse.³⁴ Vid flera tillfällen gjorde Bucharin narr av åklagaren och vägrade erkänna att han haft planer på att mörda Lenin och gjort sig skyldig till spionage.³⁵ Bakom GPU-männens bekännelser om ”mordet på Kirov” framträdde Stalins skugga och den verkliga förklaringen till varför Kirov mördats.³⁶

Trotskij fortsatte givetvis att polemisera mot stalinismen och att smula sönder anklagelserna och peka på orimligheterna i bekännelserna. Hans ansträngningar för att rasera anklagelserna ska inte underskattas, men det måste ändå framhållas att det var Deweykommissionens arbete som hade riktat det avgörande slaget mot denna typ av hopkok och rättegångar. Den tredje Moskvarättegången skulle bli den sista i sitt slag före kriget.

Stalin föredrog hädanefter att i fängelsemörkret mörda de personer han ville göra sig av med, allt under det att han i sina tidningar världen över hävdade att de hade ”erkänt”. De som sade sig tro på dessa bekännelser var folk som ville tro, eller låtsades göra det, men det hade inte längre någon betydelse. Och det var ett av de ovedersägliga resultaten av kommissionens arbete.

Antagligen märks effekterna även i dag bland kvinnor och män som inte har en aning om vem Dewey var. Det var tydligt när Bucharin, Rykov, Rakovskij och andra som dömts vid den tredje Moskvarättegången, med undantag av Jagoda, rehabiliterades i februari 1988.

* * *

Mötet mellan revolutionären och filosofen i samband med Moskvarättegångarna fick således en historisk betydelse. Och den skulle få sin uppföljning på idéhistoriens område.

De närmaste månaderna skulle de båda männen, som redan ömsesidigt tagit mått på varandra under den gemensamma aktionen, drabba samman i en kraftmätning som ändå skedde diskret för att inte kasta någon skugga över resultaten av deras arbete.

Vid avslutningssessionen med den preliminära kommissionen hade Trotskij, inte utan att framhäva sina egna övertygelser, framfört sitt tack till Dewey:

Erfarenheterna från mitt liv, som varken saknat framgångar eller bakslag, har inte knäckt min tro på en ljus och strålande framtid för mänskligheten: utan tvärtom härdat den på ett oförstörbart sätt. Den tro på förnuft, sanning och mänsklig solidaritet som jag vid 18 års ålder tog med mig in i arbetarkvarteren i den ryska landsortsstaden Nikolajev – denna tro har jag bevarat fullständigt och fullkomligt. Den har mognat men inte blivit mindre brinnande. Själva det faktum att er kommission har kunnat bildas, det faktum att det i ledningen för den sitter en man med orubblig moralisk

³⁴ *Le Procès du ”Bloc des droitiers et des trotskystes” antisoviétiques*, 2 band, Moskva, 1938. Krestinskijs nekande återfinns s. 56-58. [[Protokoll från 1938 års Moskva-rättegång. På vakt mot fascismen](#). Förkortat stenografiskt referat. Krestinskijs nekande här på s. 20 och 26-29.]

³⁵ Under hela förhöret återkommer dessa försök från Bucharin, bl a s. 402, 409, 415, 451, 484, etc.

³⁶ *Ibidem*, i Bulanovs vittnesmål, s. 594-595 och särskilt Jagodas, s. 609-611.

auktoritet..., stärker på ett nytt och i sanning storartat sätt den revolutionära optimism som utgör ett grundläggande inslag i mitt liv.³⁷

Detta svar till Stalin innebar också att Trotskij tog av sig hatten för Dewey och denne inskränkte sig till att säga: ”Allt jag skulle kunna tillägga vore bara platt”.³⁸

Men en fortsättning på mötet mellan revolutionären och filosofen gick inte att undvika. I sitt anförande på hotell Mecca i New York den 12 december 1937, då undersökningskommissionens utslag tillkännagavs, kunde John Dewey inte avstå från att uttrycka sin uppfattning att stalinismen på sätt och vis var en naturlig konsekvens av bolsjevismen. Trotskij uppskattade inte alls detta. Den 26 januari 1938 skrev han till Jan Fraenkel, som flyttat till New York:

I motsats till en del kamrater måste jag säga att det inte är särskilt lojalt av den Gamle att högljutt framföra sina egna åsikter i kommissionens namn. Det var dubbelt illojalt som jag lät honom läsa mitt telegram, som dessvärre avstod från alla politiska kommentarer. Vad Dewey sade motsvarade inte kommissionens beslut och stod i direkt motsättning till vissa av medlemmarnas uppfattning: Rosmer, Zamora, till stor del även Rühle och, tror jag, också Tresca. Alla medlemmar var inte liberaler. Alla ansåg inte att den sovjetiska byråkratins förfall och urartning gör kommunismen oduglig och att demokratins förfall är ett bevis på liberalismens livskraft... Jag ska ta upp detta i en kritisk artikel mot Dewey.³⁹

Trotskij hade träffat rätt. I en intervju med Agnès E Meyer i *Washington Post* den 19 december 1937 – som han tydligen inte kände till – försäkrade Dewey att han av diskussionerna i Coyoacán drog slutsatser som Trotskij knappast kunde skriva under på:

Den viktiga lärdomen av dessa betydelsefulla avslöjanden är att den revolutionära marxismen fullständigt rasat samman. Och jag tror inte att en övertygad kommunist skulle kunna komma fram till slutsatsen att man, när det nu inte längre går att tro på Stalin, måste sätta hoppet till Trotskij.⁴⁰

Dewey tog upp frågan om ”medlen för att åstadkomma en samhällelig förändring och vilka de verkligt demokratiska metoderna var för att nå dit” och hävdade att Trotskij svarat ”undvikande” på frågan om det fanns ”förnuftiga skäl att tro att en proletär revolution i ett annat land skulle krönas med större framgång än i Ryssland”.⁴¹

Isaac Deutscher förstod inte att Trotskijs *Deras moral och vår* – som han såg som ett svar på anarkisternas kritik av Kronstadthändelserna – som för första gången publicerades i SWP:s tidskrift *The New International*, i själva verket var den artikel mot Dewey som han talat om.⁴² Enligt Trotskij rättfärdigade målet, avskaffande av människans exploatering av människan, de medel som behövdes för att nå dit: Han ställde denna klassmoral mot den kantianska moral, som han såg som uttryck för småborgerlig moral.

På begäran av *The New International* replikerade John Dewey med ”Medlen och målen”. Han pekade på att Trotskij använde ordet ”mål” i två betydelser och angrep framför allt sin diskussionspartners uppfattning om klasskampen som en ”historisk lag” i stället för att se den som ”ett medel på grundval av det ömsesidiga beroendet mellan medel och mål”. Den gamle mannen attackerade oförsonligt bolsjevismen och Trotskij med den:

³⁷ *Ibidem*, s. 584-585.

³⁸ James T Farrell, ”Dewey au Mexique”, övers. *Cahiers Léon Trotsky*, nr 19, september 1984, s. 78-100. [Eng. original: James T. Farrell, *Dewey in Mexico*, i Sidney Hook ed. *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom*, New York, Dial Press, 1950.]

³⁹ Trotskij till Fraenkel, 26 januari 1938, *Trotskijarkiven*, 8157, *Œuvres*, 16, s. 116-117.

⁴⁰ Citerad av Farrell, *a.a.* s. 95.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Deutscher, *Den förvisade profeten*, s. 309. [Marxistarkivets utgåva: [Den förvisade profeten](#), s 252]

Tron att en historisk lag avgör hur kampen ska föras tycks leda till en fanatisk och till och med mystisk hängivenhet för att använda vissa medel för att föra klasskampen och till att utesluta alla andra sätt.⁴³

Filosofen gick så långt som att hävda att den ryska revolutionens urartning bäst förklarades om man insåg att ”medlen härleddes ur en förment vetenskaplig lag i stället för att sökas och antas på grund av deras förhållande till det moraliska målet för mänsklighetens befrielse”.⁴⁴

Utifrån detta kan man förstå John Deweys karakteristik flera år senare av Trotskij, som han trots att han var 20 år äldre skulle överleva i 19 år:

Han var en tragisk person. En sådan självklar intelligens, så briljant, men instängd i absoluta sanningar!⁴⁵

Av Trotskij's penna går det inte att hitta ett lika kategoriskt omdöme om den store amerikanske filosofen. Trotskij visste alltför väl vilken betydelse denne gamle liberals ställningstagande hade haft för honom vid ett specifikt ögonblick i historien. Han hade vunnit dennes beundran, men inte övertygat honom.

Lästips

Kenth-Åke Andersson: [Om Moskvarättegångarna](#)

Stephen Kotkin: [Från en klippbrant](#) (åren 1936-37); [Vad pågick i nr 1:s hjärna](#)

Vadim Z Rogovin: [Förberedelserna inför den första skenrättegången, 1937: Stalins år av terror](#) och [Förberedelserna inför den tredje skenrättegången](#)

Nicolas Werth: [En stat mot sitt folk...](#), kap 9, ”Den stora terrorn”.

Tidsdokument:

Leon Sedov: [Rödbok om Moskvarättegången](#)

Max Shachtman: [Bakom Moskvarättegången](#) (1936)

Leo Trotskij: [Fallet Leo Trotskij](#) (1937), [Stalins brott](#) (1937) och [Om Moskvarättegången -38](#)

[Icke skyldig. Deweykommissionens slutrapport....](#) (undersökningskommissionens utlåtande, 1937)

[Bucharins sista strid](#) (Dokument, brev och tal)

⁴³ John Dewey, ”Means and end”, *The New International*, augusti 1938, s. 232. [På MIA: [Means and Ends](#) – publicerad i tidskriften [New International August 1938](#)]

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Citerad av Farrell, *a.a.* s. 97.